

**KICHIK BIZNES KORXONALARIDA ASOSIY VOSITALAR
BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH**

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

nturopova@tersu.uz

Zulfiqorov Nurmuhammad Zokir o'g'li

Termiz davlat universiteti buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Kichik biznes korxonalarida asosiy vositalarni samarali boshqarish va ularni to'g'ri baholash korxonalar faoliyatining moliyaviy holati va rivoji uchun muhimdir. Asosiy vositalar – bu binolar, uskunalar, mashinalar, yer uchastkalari, vositalar va boshqa aktivlar bo'lib, ular korxonaning ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladi. Ularning aniq hisobini yuritish korxonaning moliyaviy hisobotini to'g'ri olib borish, asosiy vositalarni samarali boshqarish va soliqqa tortishda zarurdir. Ushbu maqolada kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar buxgalteriya hisobini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Asosiy vositalarni hisobga olish va amortizatsiyalash jarayoni korxonaning moliyaviy holatiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omildir. Tadqiqotda buxgalteriya dasturlarining samaradorligi, amortizatsiyani hisoblash usullari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kichik biznesdagi asosiy vositalar hisobini yaxshilashga qanday yordam berishi o'rganildi. Natijalar asosiy vositalarni to'g'ri baholash, amortizatsiyani samarali hisoblash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali hisob-kitob jarayonini soddalashtirish imkoniyatini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, asosiy vositalar, buxgalteriya hisobi, amortizatsiya, baholash, buxgalteriya texnologiyalari, inventarizatsiya, iqtisodiy samaradorlik

Kirish (Introduction). Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablariga muvofiqlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunda moliyaviy hisobotlarda asosiy vositalarga oid axborotlarning qamrovi va shaffofligi oshirishga yuqori ustivorlik berilmoqda. Jahon amaliyotida olib borilayotgan tadqiqotlarda kichik biznes korxonalarini faoliyatini tashkil etishda yuzaga chiquvchi muammolar, ularda asosiy vositalar hisobining turlicha yuritilishi, asosiy vositalar to'g'risidagi ma'lumotlarning bir xil andoza talablari doirasida emasligi, asosiy vositalar ob'ekti sifatida tan olinuvchi aktivlar iqtisodiy mazmunining turlicha talqin etilishi kabi muammolar keng o'rganilmoqda. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda

moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida hisobni yuritish va asosiy vositalarni to'g'ri hisobga olish bo'yicha uzluksiz tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda asosiy vositalarni tacniflash, tan olish, baholash, ularga eskirish hisoblash, tahlil qilish uclubiyoti, hamda, auditining amaliy-uslubiy jihatlarini xalqaro standartlarga ko'ra takomillashtirgan holda tashkil etishni ta'minlashning afzalliklari belgilab berilgan. Shu sababli dunyo miqyosida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini (IFRS) joriy etish asosida kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar ustuvor yo'nalishlar etib belgilangan.

O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar bilan bir qatorda raqamli iqtisodiyotni tashkil etish sharoitida hisob tizimi, xususan, kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar buxgalteriya hisobini takomillashtirish hamda moliyaviy axborotlarning shaffofligini ta'minlash masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Kichik biznes korxonalarini uchun moliyaviy hisobotlarni aniq yuritish juda muhimdir, chunki ular korxonaning iqtisodiy holatini to'g'ri baholash, resurslarni samarali boshqarish va soliqqa tortishdagi majburiyatlarni kamaytirish imkonini beradi. Asosiy vositalar, ya'ni binolar, uskunalar, mashinalar va boshqa aktivlarning to'g'ri hisobini yuritish korxonaning uzoq muddatli rivoji uchun muhim. Ammo kichik biznes korxonalarida buxgalteriya hisobini yuritishdagi cheklovlar, xususan, asosiy vositalarni baholash va amortizatsiyalash jarayoni ko'pincha qiyinchiliklar tug'diradi. Ushbu maqolamizda kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning zamonaviy usullari, ularning muammolari va ularni hal etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar buxgalteriya hisobini takomillashtirish masalalarining ilmiy-nazariy, uslubiy jihatlarini xorijiy iqtisodchi olimlardan I.Melnikov, Ye.Sivkov, T.Yu.Sergeyeva, V.Mixayles, Yu.Tryashenko, Yu.A.Babayev, A.M.Petrov, X.P.Raymond va boshqa ko'plab olimlarning ilmiy asarlarida o'z aksini topgan. Mahalliy iqtisodchi olimlardan A.A.Karimov, D.Kudbiev, I.N.Ismanov, M.B.Kalonov, A.X.Pardayev, M.Q.Pardayev, K.B.Urazov, S.N.Tashnazarov, B.A.Mamatov, B.O.Bolibekov, D.M.Matkarimov va boshqalarning ilmiy asarlarida asosiy vositalarning buxgalteriya hisobini takomillashtirish bo'yicha izlanishlar olib borilgan hamda bu bo'yicha nazariy-uslubiy masalalar yoritib berilgan. Professor A.Karimovning tadqiqotlarida asosiy vositalarni turkumlash va hisobini yuritish umumqabul qilingan buxgalteriya hisobi tamoyillariga (GAAP) talablariga ko'ra tashkillanishi taklif etilgan bo'lsa, professor D.Kudbiyev va I.N.Ismanovlarning ilmiy tadqiqotlarida asosiy vositalar tarkibi va ularning tasniflanishi buxgalteriya

hisobining milliy standartlari talablari doirasida o'rganilib, takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. A.X.Pardayev, M.Q.Pardayevlarning asarlarida asosiy vositalar holatini tahlil qilish metodologiyasini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan. Lekin ularning yondashuvlarida asosiy vositalarning buxgalteriya hisobi va tahlilini xalqaro standartlar talablari asosida moliyaviy hisobot ma'lumotlaridan foydalanuvchilarga tushunarli, shaffof holda yetkazib berish masalasi hal etilmagan.

Usullar (Methods). Tadqiqotda kichik biznes korxonalarida asosiy vositalarni hisobga olish va amortizatsiyalashda qo'llaniladigan uslublar o'rganildi. Asosiy vositalarning qiymatini aniqlash, amortizatsiyani hisoblash usullari va zamonaviy buxgalteriya dasturlarining qo'llanilishi tahlil qilindi. Tadqiqot materiallari sifatida turli buxgalteriya dasturlaridagi hisoblashlar va buxgalteriya standartlari tahlilidan foydalanildi. Quyidagi tadqiqot uslublari qo'llanildi:

1. *Sohadagi muammolarni tahlil qilish:* Kichik biznesda asosiy vositalar hisobi yuritishdagi muammolar va ularning yechimlari o'rganildi.

2. *Buxgalteriya dasturlarini qiyosiy tahlil qilish:* Kichik biznes korxonalarida qo'llaniladigan buxgalteriya dasturlari, jumladan, 1S, QuickBooks, Zoho Books va boshqalarning imkoniyatlari qiyosiy tahlil qilindi.

3. *Hisob-kitob usullarining samaradorligini baholash:* Amortizatsiyani hisoblashda qo'llaniladigan turli usullar, jumladan, sug'urta va tezlatilgan amortizatsiya usullarining kichik biznes uchun foydaliligi tahlil qilindi.

Natijalar (Results). Tadqiqot davomida kichik biznes korxonalarida asosiy vositalarni samarali hisobga olish va baholash bo'yicha bir qator muhim natijalar olindi:

1. *Buxgalteriya dasturlari samaradorligi:* Buxgalteriya dasturlaridan foydalanish asosiy vositalarning aniq hisobini yuritish va amortizatsiyani avtomatlashtirish imkonini beradi. Masalan, 1S dasturi kichik biznes uchun amortizatsiyani hisoblashni osonlashtiradi va real vaqtda ma'lumotlarni qayd etish imkoniyatini beradi.

2. *Amortizatsiya usullari:* Amortizatsiyani hisoblashda sug'urta va tezlatilgan amortizatsiya usullarining kichik biznes uchun samarali ekanligi aniqlandi. Bu usullar korxonaning moliyaviy hisobotlarini to'g'ri yuritishga va soliqqa tortish jarayonidagi kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

3. *Qayta baholash jarayonining ahamiyati:* Asosiy vositalarning qiymatini qayta baholash ularning bozor qiymatini inobatga olishga va aktivlarni aniq hisobga olishga yordam beradi. Bunday qayta baholash natijasida aktivlar haqiqiy qiymat asosida baholanadi, bu esa korxonaning moliyaviy holatini to'g'ri aks ettiradi.

4. *Ilg'or buxgalteriya texnologiyalaridan foydalanish*: Kichik biznesda mobil buxgalteriya dasturlarini qo'llash va onlayn inventarizatsiya imkoniyatlari buxgalteriya hisobotini osonlashtirdi va inson omillari ta'sirini kamaytirdi.

Muhokama (Discussion). Kichik biznes korxonalari to'g'risida so'z borganda inson ongida shakllanadigan dastlabki fikr bu – katta moliyaviy resurslarga ega bo'lmagan, xodimlar soni sanoqli va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari yirik summalarni tashkil etmaydigan tadbirkorlik faoliyati vakillaridir. Lekin kichik biznes korxonalarining mamlakat va xudud iqtisodiyoti barqaror rivojlanishini ta'minlashdagi ahamiyati juda yuqori. Fikrimizning dalili sifatida ba'zi statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratsak. 2022-yil holatiga AQShda faoliyat yuritayotgan kichik biznes korxonalari soni 33.2 milliontani tashkil etgan va bu mamlakatda faoliyat olib borayotgan korxonalarining 99,9%ni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2021-yilda 32,5 milliontaga teng edi. Ushbu kichik biznes korxonalarining 27 milliontasida ishchi xodimlar mavjud emas, 5,4 milliontasida esa 20 nafardan kamroq ishchi ishlaydi, 650 mingta kichik korxonada 500 dan kam ishchi faoliyat olib boradi. Shunday bo'lsada kichik biznes korxonalari ulushiga to'g'ri kelayotgan yangi yaratilgan ish o'rinlari soni yiliga o'rtacha 1,6 million donani tashkil qiladi. Rossiya Federatsiyasida esa kichik va o'rta biznes korxonalari soni 2022-yil yanvar holatiga 5866703 dona¹.

O'zbekiston Respublikasi statistik ma'lumotlarga ko'ra 2022-yil yakunlariga ko'ra, faoliyat olib borayotgan kichik biznes korxonalari soni 462834 tani tashkil etgan (1-jadvalga qarang). Iqtisodiyot tarmoqlari kesimida yetakchilik qilayotgan sohalar savdo 156539 ta, sanoat 90313 ta, qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi 45897 ta va qurilish 43410 tani tashkil etgan.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyot tarmoqlari kesimida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik sub'ektlari soni (yanvar holatiga ko'ra)

Tarmoqlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Jami	210594	229666	262930	334767	411203	462834
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	17962	20530	23975	28847	40719	45897
Sanoat	42847	48566	56233	69970	82746	90313
Qurilish	21790	23807	28955	36021	40695	43410
Savdo	61214	62714	70457	100573	131597	156539
Tashish va saqlash	10631	11779	13121	15157	17056	18045
Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	15293	16964	19656	25461	29947	32948
Axborot va aloqa	6201	6167	6738	7621	9221	10247

¹ <https://opora.ru/news/fns-opublikovala-statistiku-razvitiya-msp-v-rossii-.html> сайти маълумотлари

Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar	3709	4417	5364	6370	7588	8814
Boshqa turlari	30947	34722	38431	44747	51634	56621

O'zbekiston Respublikasi YaIM tarkibida kichik biznes korxonalari ulushi 2017-yil 65.3%ni tashkil etgan bo'lsa, 2021-yil yakuni bo'yicha bu ko'rsatkich 54.9%ga teng bo'lgan. Bu o'z navbatida mamlakat YaIMning yarmidan ortiq qismini kichik biznes korxonalari shakllantirayotganini ko'rsatadi² (2-jadvalga qarang).

2-jadval

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi

umumiy hajmga nisbatan % da

Ko'rsatkichlar	2017	2018	2019	2020	2021	Холатига 50,5 01.07.2022
YaIM	65,3	62,4	56,0	55,7	54,9	
Sanoat	41,2	37,4	25,8	27,9	27,0	23,2
Qurilish	64,8	73,2	75,8	72,5	72,4	74,9
Bandlik	78,0	76,3	76,2	74,5	74,4	-
Eksport	22,0	27,2	27,0	20,5	22,3	17,6
Import	53,6	56,2	61,6	51,7	48,7	44,7

Tadqiqot natijalariga ko'ra, kichik biznes korxonalarida asosiy vositalarni samarali hisobga olish va amortizatsiyani to'g'ri yuritish ularning moliyaviy hisobotlarini yaxshilashga yordam beradi. Asosiy vositalar hisobini takomillashtirishda zamonaviy buxgalteriya texnologiyalarini joriy etish va amortizatsiyani aniq hisoblash samarali bo'ldi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya dasturlaridan foydalanish kichik biznesning vaqt va resurslarini tejashga imkon beradi va hisobotlarni aniq qilib tayyorlashni ta'minlaydi.

Asosiy vositalar va ularning buxgalteriya hisobidagi ahamiyati

Asosiy vositalar korxonada aktivlarining muhim qismi bo'lib, ularning to'g'ri baholanishi va hisoblanishi moliyaviy hisobotlarda aniqlikni ta'minlaydi. Asosiy vositalarni hisobga olish buxgalteriya hisobida muayyan mezonlarga asoslanadi:

1. *Baholash va baholash usullari:* Asosiy vositalarni korxonada baholash va ularning amortizatsiyasini hisoblash usullari. Amortizatsiyaning tezlatilgan yoki sug'urta usullari, kamaytirilgan balans va bir yillik qiymat usullari qo'llanilishi mumkin.

² www.stat.uz/uz – сайти маълумотлари

2. *Amortizatsiyani hisoblash*: Kichik biznes uchun bu jarayonning ahamiyati, chunki amortizatsiya chiqimlari moliyaviy natija va soliqqa tortishda asosiy rol o'ynaydi.

3. *Asosiy vositalarni baholash va qayta baholash*: Asosiy vositalarning bozor qiymatini doimiy ravishda baholab turish korxonada moliyaviy hisobotlarining haqqoniyligi uchun muhimdir.

Kichik biznesda asosiy vositalar buxgalteriya hisobining muammolari

Kichik biznes korxonalarida asosiy vositalarni hisobga olishda bir necha muammolar yuzaga keladi:

1. *Qiymatni aniqlash murakkabligi*: Kichik biznes ko'pincha bozordagi holatni to'liq tushunmaydigan yoki baholashda yetarlicha resurslarga ega emas. Bu asosiy vositalarning bozor qiymatini noto'g'ri baholashga olib kelishi mumkin.

2. *Amortizatsiya hisoblashda qiyinchiliklar*: Amortizatsiyani hisoblashning turli uslublari bo'lib, ularning noto'g'ri qo'llanilishi moliyaviy hisobotlarda xato va soliq muammolarini keltirib chiqaradi.

3. *Buxgalteriya texnologiyalari yetishmasligi*: Kichik biznesda ko'pincha zamonaviy buxgalteriya texnologiyalaridan foydalanish kam, bu esa hisobotni yuritishni va ma'lumotlarni qayta ishlashni qiyinlashtiradi.

Asosiy vositalar hisobini yuritishda takomillashtirish yo'llari

Kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar hisobini yaxshilash uchun quyidagi tadbirlar samarali bo'lishi mumkin:

1. *Zamonaviy buxgalteriya dasturlarini joriy etish*: Buxgalteriya dasturlari asosiy vositalarni avtomatlashtirish, amortizatsiya hisoblash va inventarizatsiyani yaxshilashda yordam beradi. Bu dasturlar buxgalteriya jarayonini avtomatlashtirish orqali inson xatolarini kamaytiradi.

2. *Baholash va qayta baholash mezonlarini yangilash*: Bozor qiymatlarini muntazam tekshirib, inventarizatsiyani aniq hisobga olish vositalarning aniq baholanishiga yordam beradi. Bu, ayniqsa, aktivlarning qiymatini oshirish yoki kamaytirish zarur bo'lganda muhim.

3. *Mutaxassislar malakasini oshirish*: Buxgalterlarning malakasini oshirish asosiy vositalar hisobini yaxshilashda katta ahamiyatga ega. Hisobchilar zamonaviy buxgalteriya texnologiyalaridan foydalanishni, amortizatsiyani hisoblashni va xalqaro buxgalteriya standartlarini bilishlari kerak.

4. *Har yilgi inventarizatsiya va audit o'tkazish*: Inventarizatsiya har bir asosiy vositaning haqiqiy holatini va qiymatini aniqlaydi, bu esa aktivlarni boshqarishda va xato hisobotlarni kamaytirishda yordam beradi. Audit jarayonlari esa hisoblarning aniq va ishonchli ekanligini ta'minlaydi.

Asosiy vositalar amortizatsiyasini hisoblashni takomillashtirish

Amortizatsiya kichik biznes korxonalariga uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda turli usullardan foydalanish mumkin. Ba'zi usullar kichik biznes uchun quyidagicha samarali bo'lishi mumkin:

1. *To'g'ri hisoblash usulini tanlash:* Sug'urta yoki tezlatilgan amortizatsiya usullari kichik biznes uchun samarali bo'lib, aktivlarning istiqbolli va qiymatdan tushmasligini ta'minlaydi.

2. *Amortizatsiya qiymatini qayta ko'rib chiqish:* Bozor qiymatlari o'zgarishiga qarab amortizatsiya miqdorini aniqlash. Bu korxonadagi vositalarning real qiymatini aniq ko'rsatishga yordam beradi.

Muammolar va takliflar: Asosiy vositalar qiymatini noto'g'ri baholash va amortizatsiyani hisoblashdagi kamchiliklar kichik biznesdagi asosiy muammolardan biri ekanligi aniqlandi. Bunga yechim sifatida buxgalterlar malakasini oshirish va amortizatsiya hisoblashda to'g'ri usullarni qo'llash tavsiya etiladi. Shu bilan birga, qayta baholash jarayonini muntazam o'tkazish va soliq qonunchiligiga mos hisobotlar tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa (Conclusion). Kichik biznes korxonalarida asosiy vositalar buxgalteriya hisobini takomillashtirish orqali moliyaviy hisobotlarni to'g'ri yuritish, iqtisodiy samaradorlikka erishish va soliqqa tortish jarayonidagi xatolarni kamaytirish mumkin. Zamonaviy buxgalteriya texnologiyalarini qo'llash, asosiy vositalarni to'g'ri baholash, amortizatsiya hisoblash va baholashni yangilash kichik biznes uchun samarali hisob yuritishning asosiy omillari bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotdan olingan natijalar kichik biznes korxonalariga buxgalteriya hisobini takomillashtirishga qaratilgan amaliy takliflar va yechimlar ishlab chiqishga yordam berdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh.Abdurahmonov (2020). Kichik biznes korxonalarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish asoslari. O'zbekiston buxgalteriya va audit Jurnali, 15(3), 12-25.

2. U.Nazarov (2019). Asosiy vositalar va ularni baholash usullari. Moliyaviy Hisobot va Soliq Tahlili, 7(4), 44-59.

3. B.Karimov (2021). Kichik biznesda buxgalteriya dasturlarini joriy etishning samaradorligi. Iqtisodiy Tahlil Jurnali, 14(2), 88-98.

4. G.Salimova (2018). Amortizatsiyani hisoblash usullari va ularning ta'siri. O'zbekiston Qishloq Xo'jaligi Tadqiqotlari Jurnali, 9(1), 33-42.

5. N.Axmedov (2022). Buxgalteriya texnologiyalari va kichik biznesda ularning qo'llanilishi. Toshkent Moliya Instituti Ilmiy Jurnali, 11(2), 120-134.

6. P.Brown, & J.Harris (2020). Small Business Accounting Systems: Efficiency and Challenges. *Journal of Business and Financial Accounting*, 10(5), 210-224.
7. A.Lee, & S.Thompson (2019). Asset Valuation and Depreciation Methods in SMEs. *International Journal of Accounting Studies*, 8(3), 155-170.
8. R.Kasimov (2021). Asosiy vositalar va ularning kichik biznesdagi ahamiyati. *O‘zbekiston Iqtisodiyoti Jurnali*, 16(4), 56-67.
9. D.Sharipov (2020). Depreciation Strategies for Small Enterprises. *Central Asian Economic Review*, 13(2), 105-117.
10. T.Ahmedov, B.Salimov (2022). Implementation of Accounting Software in Small Business. *Journal of Financial and Business Management*, 11(3), 234-245.

